

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ УЗГОДЖЕННЯ ІНТЕРЕСІВ В ЕКОЛОГО-ПРАВОВОМУ КОНФЛІКТІ

Яремак З. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри трудового, екологічного та аграрного права

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

orcid.org/0000-0002-4862-0570

e-mail: zoryana.yaremak@pnu.edu.ua

Яремак З. В. Інституційні принципи узгодження інтересів в еколого-правовому конфлікті.

У статті проведено теоретико-правовий аналіз інституційних принципів екологічного права, які є основою юридичного механізму врегулювання еколого-правового конфлікту. Здійснено дослідження доктринальних підходів узгодження інтересів. В контексті цього проаналізовано концепцію балансу інтересів, що базується на «ієрархії» інтересів, пріоритетним в системі якої є публічний інтерес, та концепцію пріоритетності прав людини.

Екстраполюючи ці концепції у площину екологічного права, проаналізовано можливість їх застосування з метою узгодження інтересів та досягнення консенсусу в еколого-правовому конфлікті. Обґрунтовано, що інституційний механізм збалансування інтересів у екологічних відносинах базується на принципі сталого розвитку, в основу якого закладено концепцію узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства та принципи пріоритетності екологічних інтересів. Проведений системний аналіз екологічного законодавства та еколого-правової доктрини дав змогу виявити та дослідити дію принципу пріоритетності публічного інтересу, а саме публічного екологічного інтересу, у збалансуванні інтересів, які реалізують суб'єкти в еколого-правових відносинах. Разом з тим, досліджено, що сучасна антропоцентрична концепція екологічного права, його гуманістична спрямованість передбачає законодавче закріплення і принципу пріоритетності прав людини – права на безпечне для життя та здоров'я довкілля як невід'ємного абсолютного права особи. Доведено, що незважаючи на законодавче закріплення як принципу пріоритетності публічного екологічного інтересу, так і принципу пріоритетності права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, колізійність правового регулювання відсутня. Це пояснюється тим, що в основі права на безпечне для життя і здоров'я довкілля лежить приватний екологічний інтерес в забезпеченні належного стану навколишнього природного середовища, що у підсумку співпадає з публічним екологічним інтересом.

Зроблено висновок, що інституційні принципи узгодження інтересів визначають загальну спрямованість державної політики та слугують лише передумовою досягнення балансу інтересів та пошуку компромісу в еколого-правових конфліктах.

Ключові слова: компроміс, конфлікт інтересів, баланс інтересів, принцип пріоритетності публічного інтересу, принцип пріоритетності прав людини, право на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Yaremak Z. V. Institutional principles of concordance of interests in legal environmental conflict.

The theoretically-legal analysis of institutional principles of ecological law, which are basis of the legal mechanism for resolving legal environmental conflict, is conducted in the article. The research of doctrine approaches interests concordance is carried out. In this context, the concept interests balance based on the "hierarchy" of interests, in which the public interest is a priority, and the concept of human rights priority are analyzed.

Extrapolating these conceptions in the plane of ecological law, their application possibility is analyzed with the aim interests concordance and achievement of consensus in an legal environmental conflict. It is

substantiated that the institutional mechanism of balancing interests in ecological relations is based on the principle of sustainable development, which is based on the concept of harmonization of ecological, economic and social interests of society and the principle of ecological priority interests. The systematic analysis of ecological legislation and ecologically-legal doctrine has given chance to identify and investigate the priority principle of public ecological interest in interest balancing which are realizing subjects in ecologically legal business. At the same time, investigational, that modern anthropocentric conception of ecological law, its humanistic orientation provides for the legislative consolidation and principle of human rights priority - right on safe environment for life and health as an inalienable absolute right of personality. It is proved that despite the legislative enshrinement of both principle of public priority ecological interest and principle of belonging to the right of safety for life and health of the environment, the conflict of legal regulation is absence. This is due to the fact that the right to safety for the life and health of the environment is based on the private ecological interest in ensuring the proper state of the natural environment, which ultimately coincides with the public ecological interest.

It is concluded that the institutional principles of interests concordance determine the general orientation of public policy and serve only as a prerequisite for achieving a balance of interests and finding a compromise in legal environmental conflicts.

Key words: compromise, conflict of interests, balance of interests, principle of priority of public interest, principle of priority of human rights, right to safe for life and health environment.

Постановка проблеми. Соціальні взаємозв'язки, що регулюються нормами екологічного права, характеризуються високим ступенем конфліктності, адже з самого предмету правового регулювання вбачається конфлікт різнопланових інтересів, насамперед, екологічних та економічних. Аналізуючи зміст та юридичну природу екологічних відносин, в національній еколого-правовій науці утвердилася думка, що предметом екологічного права є природоресурсні (використання природних ресурсів), природоохоронні (охорона навколишнього природного середовища, охорона і відновлення природних ресурсів, природних комплексів, об'єктів історико-культурною спадщиною) і антропоохоронні (забезпечення екологічної безпеки) відносини [1, с. 11]. Відтак констатуємо, що сфера дії екологічного права є найбільш конфліктною та має на меті пошук балансу між соціальними потребами, завданнями економіки та можливостями навколишнього середовища.

Стан опрацювання. Науковими дослідженнями проблем інтересів та їх узгодження у сфері екологічного права займалися та продовжують займатися науковці сучасної еколого-правової науки, такі як: В.І. Андрейцев, Г.В. Анісімова, М. І. Васільєва, Н.Р. Кобецька, М.В. Краснова, Т. І. Макарова, Н.Р. Малишева, І. С. Шахрай, В. В. Шеховцов та ряд ін. Водночас, пошук наукових концепцій узгодження інтересів здійснювався поза межами екологічного права, тому при розробці даної проблематики бралися до уваги напрацювання представників інших галузей правової науки: С. В. Бобровник, С. В. Васильєвої, С. В. Венедіктової, А. А. Соколової, А. Ф. П'янкової тощо.

Метою статті є дослідження механізму врегулювання еколого-правового конфлікту шляхом аналізу інституційних принципів, які є основою для вибудовування компромісу та узгодження різнопланових інтересів в еколого-правовому конфлікті.

Виклад основного матеріалу. Законодавчо визнаючи різноплановий характер інтересів, які прагнуть реалізувати суб'єкти, вступаючи у екологічні правовідносини, розуміємо, що на практиці така взаємодія зумовлює конфлікт інтересів та є передумовою виникнення еколого-правових конфліктів. Відтак першочерговим завданням є розробка механізму врегулювання конфлікту з метою досягнення компромісу у взаємовідносинах.

Науковий аналіз категорії «компроміс» вказує на те, що він є протилежним до правового конфлікту явищем. Слушною є позиція В. П. Казмірчука, який взаємозв'язок між правовим конфліктом та правовим компромісом порівнює із зв'язком парних категорій інтеграції та дезінтеграції [2, с. 29]. Погоджуючись із такою тезою, С. В. Бобровник наголошує, що правовий конфлікт та правовий компроміс являють собою основні види соціальної взаємодії, суб'єкти якої або сприяють досягненню мети правових відносин, або, навпаки, перешкоджають та унеможливають її досягнення [3, с. 182].

Солідаризуємо із висловленими науковими підходами щодо розуміння змісту категорії правового компромісу та зазначимо, що досягнення компромісу в еколого-правовому конфлікті можливе шляхом запровадження дієвого механізму узгодження інтересів учасників еколого-правового конфлікту. Тож спробуємо окреслити правовий інструментарій досягнення консенсусу (в даному дослідженні понят-

тя компроміс і консенсус розглядаються як синонімічні категорії – прим. авт.) в еколого-правовому конфлікті.

В першу чергу, на що варто звернути увагу, це те, що «можливість досягнення правового компромісу залежить від наявності чітко визначених, несуперечливих правових механізмів, закріплених правовою системою держави» [3, с. 184]. Направляючим вектором правового компромісу, на думку А. А. Соколової, є принципи права [4, с. 7]. Фундаментальність принципів якраз дасть змогу підпорядкувати претензії учасників досягненню загального компромісу. Виходячи з цього, пошук інституційних принципів узгодження інтересів в еколого-правовому конфлікті в першу чергу лежить в площині правового регулювання екологічного права.

Екологічне право як соціальна цінність та регулятор суспільних відносин спрямоване на те, щоб максимально розвинути механізм взаємодії різних суб'єктів екологічних правовідносин з метою гармонізації їх інтересів, і, як наслідок, зменшення можливостей виникнення конфліктних ситуацій у галузі взаємодії людини і природи. Шляхом прийняття еколого-правових норм та забезпечення їх дії здійснюється балансування інтересів держави і суспільства, держави і особи, держави і громадськості тощо.

В першу чергу інституційним принципом урегулювання різновекторних інтересів в галузі екологічного права слугує концепція сталого розвитку, в основу якої покладено принцип відповідальності перед майбутніми поколіннями та забезпечення високої якості довкілля і здорову економіку всіх народів світу, і включає три складові – економічну, соціальну та екологічну, – які у своїй сукупності якраз спрямовані на узгодження протиріч та врегулювання існуючих конфліктів. Дана концепція отримала свій подальший розвиток у Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», яка було прийнята у вересні 2015 р. [5]. Адаптація Цілей сталого розвитку з урахуванням українського контексту відображено в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», яка знайшла підтримку в указі Президента України від 30 вересня 2019 р. «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [6]. На основі цього в Україні було розроблено національну систему цілей сталого розвитку, що має на меті забезпечити підґрунтя для подальшого планування розвитку України, подолання дисбалансів, які існують в економічній, соціальній та екологічній сферах; забезпечити такий стан довкілля, що сприятиме якісному життю і благополуччю нинішніх та майбутніх поколінь; створити необхідні умови для суспільного договору між владою, бізнесом і громадянським суспільством щодо підвищення якості життя громадян і гарантування соціально-економічної та екологічної стабільності; досягнути високого рівня освіти та охорони громадського здоров'я; упровадження регіональної політики, яка базуватиметься на гармонійному поєднанні загальнонаціональних і регіональних інтересів; збереження національних культурних цінностей і традицій [7].

Водночас сама концепція сталого розвитку не дає відповіді на питання, яким чином досягнути збалансованості складових сталого розвитку (економічної, екологічної, соціальної), взаємоузгодити різнопланові інтереси: господарські, природоохоронні, суспільні, публічні та приватні, загальнодержавні, регіональні чи місцеві, які часто вступають у протиріччя між собою. Відтак питання визначення критеріїв досягнення балансу інтересів є першочерговим в механізмі подолання конфлікту інтересів.

Узгодження інтересів досить складне завдання, яке стоїть перед законодавцем, адже йде мова про збалансування законних, рівнозначних інтересів суб'єктів права. Відтак потрібно розробити критерії для такого узгодження. І. В. Венедіктова, розглядаючи співвідношення приватних і публічних інтересів, відзначає їх узгодженість і наявність балансу, обґрунтовуючи, що критерії встановлення такого балансу, як і дисбалансу інтересів, не лише не визначені законодавством, але й недостатньо вивчені науковцями [8, с. 99]. Більше того, ці критерії «можуть міститися не у сфері права, їх обсяг і зміст є неоднаковими для кожного конкретного випадку» [9, с. 37]. На думку Г. І. Іванець, до них (критеріїв) можна віднести «по-перше, «ієрархію» інтересів, тобто об'єктивно існуючий пріоритет одних інтересів перед іншими; по-друге, ступінь сумісності тих інтересів, що виступають об'єктом правового регулювання» [10, с. 25]. Розвиваючи цю думку О. Я. Курбатов, вважає, що інтереси завжди становлять певну ієрархію як з позиції носія інтересу, так і з точки зору державної влади. Ігнорування цієї ієрархії завжди спричинятиме конфлікти, у їх числі й конфлікти інтересів. Критерієм побудови ієрархії інтересів слугує публічний інтерес [11, с. 89].

Водночас, на сьогодні, це не єдина наукова позиція. Ряд науковців основоположним критерієм встановлення балансу інтересів розглядають принцип пріоритетності прав людини, що відповідає

змісту ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [12]. Публічний інтерес служить лише додатковим критерієм узгодження інтересів. [13, с. 30].

Екстраполюючи ці концепції у площину екологічного права, проаналізуємо можливість їх виокремлення та законодавчого закріплення, а також практичного застосування з метою узгодження інтересів та досягнення консенсусу в еколого-правовому конфлікті.

Першочерговими цілями та завданнями правового регулювання у галузі охорони навколишнього природного середовища є забезпечення екологічно безпечного навколишнього середовища як загального суспільного блага та обов'язкової умови існування людства. Це зумовлює наявність одного із найважливіших принципів державної екологічної політики та екологічного права – принцип пріоритетності суспільного інтересу у збереженні довкілля (публічного екологічного інтересу).

Законодавчого закріплення цей принцип отримав у основоположному нормативному акті екологічного законодавства – законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [14]. У ст. 3 серед принципів охорони навколишнього природного середовища законодавець визначає: пріоритетність вимог екологічної безпеки; обов'язковість додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності; гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій; науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства та ряд інших.

Безумовно ці законодавчі положення засвідчують пріоритетність публічного екологічного інтересу та визначають подальші шляхи втілення екологічних принципів у правову політику держави, екологізацію усіх сфер суспільного життя. Принцип пріоритетності публічного екологічного інтересу знайшов підтримку і в науковій літературі. Теорію публічного (суспільного) екологічного інтересу детально розроблено М. І. Васильєвою. На її думку, публічні екологічні інтереси – це інтереси всього суспільства, що складаються з інтересів соціальних груп і окремих громадян, в підтриманні якості навколишнього природного середовища, що забезпечує життя, здоров'я людини і її майбутніх поколінь, в справедливому розподілі благ, що одержуються від використання природних ресурсів, які складають основу діяльності населення країни, збалансовані з потребами економічного росту, опосередковані правом, охороняються і гарантуються державою [15, с. 12 – 13]. Як стверджує Т. І. Макарова, в екологічному праві, безумовно, домінують публічні інтереси по забезпеченню безпечного навколишнього середовища [16, с. 54]. Г. В. Анісімова також наголошує на тому, що публічні екологічні інтереси варто розглядати як пріоритетні у сфері правового регулювання суспільних екологічних відносин [17, с. 547]. В. В. Шеховцов в контексті дослідження питання збалансування публічних та приватних інтересів в рамках правового регулювання відносин власності на тваринний світ, визначив, що оптимальне співіснування публічно-приватних інтересів означає такий рівень ефективності правового регулювання відносин власності на тваринний світ, за якого потреби та законні інтереси публічних суб'єктів (держави, суспільства, Український народ загалом) у збереженні довкілля, покращення екологічної обстановки та охороні біорізноманіття узгоджуються і не суперечать приватним інтересам індивідуальних суб'єктів права й навпаки, а у випадку їх протиставлення пріоритет повинні мати публічні екологічні інтереси [18, с. 102]. Білоруська вчена І. С. Шахрай аналізуючи особливості співвідношення публічних і приватних інтересів у сфері природокористування і загальні підходи до забезпечення їх балансу також робить висновок, що законодавство і правозастосовна практика, як правило, надають перевагу публічним інтересам, що є цілком виправдано з урахуванням значення природних ресурсів як складової частини навколишнього природного середовища [19, с. 134].

Новітня концепція екологічного права зосереджена не тільки на охороні довкілля, але й звертає увагу на встановлення вимог до господарської та іншої діяльності з метою забезпечення екологічної безпеки людини. У зв'язку з цим, конституційного закріплення набуло право на безпечне для життя та здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України [12]). На розвиток даного конституційного положення закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [14] серед основних принципів охорони навколишнього природного середовища визначає гарантування екологічного безпечного середовища для життя і здоров'я людей, пріоритетність вимог екологічної безпеки (ст. 3), передбачає

положення, відповідно до якого державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей (ст. 5 ч. 3), та закріплює суб'єктивне право громадян України на безпечне для його життя і здоров'я навколишнє природне середовище (ст. 9). Норми Цивільного кодексу України [20] право на безпечне для життя та здоров'я довкілля визначають як особисте немайнове право, що забезпечує природне існування фізичної особи. Зауважимо, що спеціальний закон «Про охорону навколишнього природного середовища» значно звузив суб'єктивний склад даного права, наділяючи таким правом виключно громадян України, на відміну від Основного закону України та Цивільного кодексу України, де таке право належить будь-якій фізичній особі. Як зазначається в навчально-науковій юридичній літературі, право на безпечне для життя та здоров'я довкілля є невід'ємним та відноситься до абсолютних прав, якому кореспондується обов'язок держави та всіх інших осіб утримуватися від порушення цього права [21, с. 45; 22, с.54].

Такі законодавчі приписи визначають гуманістичну спрямованість сучасного екологічного права. Н. Р. Малишева наголошує на тому, що саме гуманізм як етичний принцип здатний об'єднати людство в умовах загрози самому його виживанню, повинен стати основним орієнтиром розвитку екологічного права в умовах глобалізації [23].

Новаторський підхід в доктрині екологічного права запропоновано В. І. Андрейцевим. На думку вченого, сукупність правових норм, пов'язаних із захистом і реалізацією конституційних суб'єктивних прав громадян на життя, здоров'я та безпеку, інтегрована на забезпечення однорідних правовідносин, які можна розглядати як комплексну міждисциплінарну галузь законодавства і права – антропозахисне (антропоохоронне) право правової системи та системи права України [24, с. 97 – 129; 25, с. 34 – 57].

У наукових колах зустрічаються думки, в яких піддається критиці антропоцентричний підхід як такий, що протиставляється природоохоронній концепції екологічного права, і по своїй суті підтверджує «помилковість розуміння концептуальних основ взаємодії суспільства і природи та є проявом позиції так званого панування людини над природою, спробою виправдати існуючі наслідки людської діяльності, розвитку науково-технічного процесу замість еволюційного розвитку, що по суті продовжує сприяти невідворотним процесам в самій природі» [26, с. 46 – 47].

З цього приводу варто зазначити наступне. Виходячи з предмету правового регулювання екологічного права, до складу якого входять як природоохоронні, так і антропоохоронні правовідносини, говорити про протиставлення інтересів окремої особи та «інтересів» природи не доводиться. Так як людина є частиною природи, її невід'ємною складовою, то і вплив на навколишнє середовище не може не відображатися на людині. Більше того, саме людина, її життя і здоров'я є кінцевою метою збереження довкілля. З іншого боку, людина як соціальна істота виступає суб'єктом екологічних правовідносин та наділяється особливим еколого-правовим статусом – законодавчо закріпленою сукупністю прав та обов'язків в еколого-правовій сфері. При цьому «право на безпечне навколишнє середовище, – на думку Т. І. Макарової, – займає центральне місце (серцевину) еколого-правового статусу громадянина» [16, с. 61]. Це зумовлює і особливе місце людини в системі екологічних правовідносин: з одного боку життя та здоров'я людини виступає об'єктом правового регулювання на рівні із іншими природними об'єктами, з іншого – людина є активним учасником екологічних правовідносин та наділяється статусом суб'єкта цих правовідносин.

З наведеного вище бачимо, що законодавчого закріплення отримав як принцип пріоритетності публічного (а саме, екологічного) інтересу, так і принцип пріоритетності прав людини (зокрема, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля). Водночас, на нашу думку, колізійність правового регулювання відсутня та має своє логічне пояснення, оскільки в основі права на безпечне для життя і здоров'я довкілля лежить приватний екологічний інтерес в забезпеченні належного стану навколишнього природного середовища, що у підсумку співпадає з публічним екологічним інтересом.

Публічний екологічний інтерес як інтерес суспільства у збереженні довкілля, кінцевою метою якого є забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище нинішніх та майбутніх поколінь, не може йти всупереч приватному екологічному інтересу (інтересу окремих осіб чи їх групи), не є взаємовиключними категоріями, а навпаки, саме належне забезпечення публічних екологічних інтересів сприятиме максимальному забезпеченню приватних екологічних інтересів, і, навпаки, захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля опосередковано сприяє й охороні публічного екологічного інтересу.

Висновки. Таким чином, інституційний механізм збалансування інтересів у галузі правового регулювання екологічних відносин базується на принципі сталого розвитку, в основу якого закладено

концепцію узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства та принципі пріоритетності екологічних інтересів. Визнаючи пріоритетність екологічних інтересів (як публічного, так і приватного), ми не говоримо про порушення балансу інтересів. Пріоритетність екологічних вимог якраз дає можливість забезпечити баланс економічних, соціальних та екологічних інтересів, адже лише шляхом обмежень, нормативів, заборон та інших еколого-правових імперативів, ми зможемо досягти гармонійного економічного та соціального розвитку, не завдаючи шкоди довкіллю.

Безперечно універсальні законодавчі положення не в змозі забезпечити консенсус інтересів в конкретних екологічних правовідносинах конфліктного характеру. Інституційні принципи узгодження інтересів визначають загальну спрямованість державної політики та слугують лише засновком, передумовою досягнення балансу інтересів та пошуку компромісу в конкретних правовідносинах.

В конкретних екологічних відносинах, коли порушується баланс інтересів (виникає еколого-правовий конфлікт), задіюються механізми врегулювання конфлікту з метою співставлення, співмірності інтересів, прав та обов'язків, які реалізують суб'єкти у цій взаємодії. При цьому не йде мова про виключно пріоритетність публічних екологічних інтересів чи права на безпечне для життя та здоров'я людини, а про досягнення розумного балансу (узгодження), до прикладу, між екологічними та економічними інтересами, що і буде предметом наших подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Краснова М., Макарова Т. Предмет екологічного права: погляд з позицій юридичної науки і законодавства Білорусі, України і Росії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2014. Вип. 1. С. 9 – 14.
2. Кудрявцев В. Н., Казмирчук В. П. Современная социология права. М.: Юристь. 1995. 297 с.
3. Бобровник С. В. Компромис і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. Київ, 2011. 383 с.
4. Соколова А. А. Механизм согласования интересов в процессе формирования права. *Право и демократия*: Сб. науч. тр. / Редкол.: В. Н. Бибило (отв. ред.) и др. Мн.: БГУ, 2003. Вып 14. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/20957/1/4_соколова.pdf (дата звернення: 21.05.2022).
5. Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року». URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (дата звернення: 24.05.2022).
6. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: указ Президента України від 30 вересня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 24.05.2022).
7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 24.05.2022).
8. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 430 с.
9. Васильева С. В. Отражение публичных и частных интересов в решениях Конституционного Суда Российской Федерации. *Интерес в публичном и частном праве*: сб. ст. М., 2002. С. 36–44.
10. Иванец Г. И. Право как нормативное выражение согласованных интересов: автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 2001. 30 с.
11. Курбатов А. Я. Защита прав и законных интересов в условиях «модернизации» правовой системы России. М.: Юстицинформ, 2013. 172 с.
12. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (в ред. Від 01.01.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.05.2022).
13. Пьянкова А. Ф. Обеспечение баланса интересов в гражданско-правовых договорах: монография. Пермь, 2014. 244 с.
14. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII (в ред. від 01.01.2022 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 24.05.2022).
15. Васильева М. И. Публичные экологические интересы: проблемы теории. *Экологическое право*. 2004. № 4. С. 12 – 20.
16. Макарова Т. И. Эколого-правовая концепция как научная основа юридического закрепления отношений в сфере взаимодействия общества с окружающей средой. *Право и демократия*: сб. науч. тр.; редкол.: В. Н. Быбило (отв. ред.) [и др.]. Минск: БГУ, 2006. Спец. вып. С. 45 – 62.

17. Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини: монографія. Харків: Право, 2019. 672 с.
18. Шеховцов В. В. Збалансування публічних та приватних інтересів як фактор ефективності правового регулювання відносин власності на тваринний світ. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 100 – 106.
19. Шахрай И. С. Правовые проблемы обеспечения баланса публичных и частных интересов в сфере природопользования. *Журнал Белорусского государственного университета. Право*. 2020. № 3. С. 127–134.
20. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (в ред. від 07.05.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 24.05.2022).
21. Кобецька Н. Р. Екологічне право України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2009. 352 с.
22. Краснова М. В., Краснова Ю. А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ: ФОП Ямчинський О. В., 2021. 148 с.
23. Малышева Н. Р. Методологические основы развития экологического права в условиях глобализации. *Приоритетные направления развития экологического, земельного и аграрного права*: материалы Респ. круглого стола, приуроч. к юбилею д-ра юрид. наук проф. Т. И. Макаровой / редкол.: С. А. Балашенко [и др.]. Минск: Изд. центр БГУ, 2017. С. 48 – 52.
24. Андрейцев, В. І. Еволюція наукових доктрин екологічного права / В. І. Андрейцев / *Правова доктрина України* : у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 4 : Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / Ю. С. Шемшученко [та ін.]; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. С. 97–129.
25. Андрейцев В. І. Проблеми інтеграції антропозахисного права в системі екологічного права та системі права України. *Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві*: матер. всеукр. наук.-практ. круглого столу. (25 вересня 2014 р. м. Дніпропетровськ). НГУ, 2014. С. 34 – 57.
26. Краснова М. И. Научно-методологические вопросы приоритетов в экологическом праве Украины. *Приоритетные направления развития экологического, земельного и аграрного права*: материалы Респ. круглого стола, приуроч. к юбилею д-ра юрид. наук проф. Т. И. Макаровой / редкол. : С. А. Балашенко [и др.]. Минск: Изд. центр БГУ, 2017. С. 45 – 48.